

Szabadság, műveltség, erkölcs*

Faluképek és önképek Csoóri Sándor prózáiban

A *Tudósítás a toronyból* és az *Iszapeső* című Csoóri Sándor-művek nyilvánvalóan szorosan összefüggenek egymással. Az 1950-es évek végén, hatvanas évek elején a falvakban zajló, az élet egészére kiterjedő átalakulási folyamatot dolgozzák fel az irodalmi szociográfia, illetve az oknyomozó kisregény műfaji eszközével. Amennyiben egy történelmi olvasat igényével fordulnánk hozzájuk, sok hasznos ismerettel szolgálhatnának a konszolidálódó Kádár-rendszer agrár- és vidékpolitikájának, a földtulajdon átrendezésének, a parasztságot érintő társadalmi átalakulásoknak a megértéséhez. Ha viszont egy szorosabb értelemben vett esztétikai megközelítést érvényesítünk, akkor a történelmi múlt felidézése mellett a személyes azonosságtudatok drámai kríziséről, a szabadság paradoxonában megszülető tragikumról beszélhetünk.

A két művet – a téma azonossága mellett – maga a címadás kapcsolja félreérthetetlenül össze. Az „iszapeső” kifejezés a *Tudósítás a toronyból*, az irodalmi szociográfiából való. Az író édesanyjának egy álmára utal, melyben fiát és férjét az égből ömlő iszap eltemeti. Az *Iszapeső* című kisregényben, a fókuszba állított kérdés – „Miért is kellett Máriának meghalnia?” – jelöltje, az életét önszántából kioltó, csatornába vesző Magos Mária holtteste is csupa iszap. A jelképesítés a halál jelenlétét a mű egész színterére kiterjeszti, ezáltal a vizsgált változás végzetes hatását érzékelteti. Csoóri Sándor bemutatásában a kor falvaiban valódi dráma zajlik, amely nem csupán egy ősi társadalmi réteg, a hagyományos értelemben vett parasztság – az akkori történelmi jelen aspektusából – visszafordíthatatlannak látott megszűnését kíséri, hanem általánosságban is szól az emberi szabadságról és erkölcsről alkotott meggyőződések összefüggéséről, azok vészt hozó összeütközéséről.

Az író – aki egyben tudósító és riporter is – viszonyát témájához világosan kifejti: hisz a történelmi fejlődésben, a társadalmi valóság elsőbbségét vallja a társadalmi tudattal szemben, utóbbinak föl kell zárkóznia az előbbi mellé,

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* felelős szerkesztője.

* Elhangzott az MMA és az Írott Szó Alapítvány Falumitológiák, faluvalóságok félszáz év magyar irodalmában című konferenciáján, a Vigadóban, 2014. március 24-én.

véli. A kényszer megfelelő gazdasági és erkölcsi feltételekkel hasznos is lehet, egyenesen társadalmi szükségszerűség, írja. Úgy tartja, hogy „a téesz elvileg sokkal jobb, mint a kisparaszti gazdaság, de gyakorlatban rosszabb is lehet”. Meglátása szerint ezzel a parasztok többsége is tisztában van, ezért immár nem a szövetkezet léte vagy nemléte a gond – egyébként a „nemléte” a fennálló politikai körülmények között persze csak meg nem engedett feltevés –, hanem a vezetők alkalmassága. A falu sorsát tehát a történelmi szükségszerűséget felismerő emberi minőség fogja eldönteni.

Nem félreértés: az író a regnáló hatalom ideológiáját képviseli ebben a kérdésben. Ezt a tényt – dacára a későbbi politikai szerepnek, a mai kultusznak és elismerésnek – nem lehet elhallgatni. Ám írásai messzemenően nem propagandaművek, hanem gondolatébresztő, a szerző személyes jelenlétét hangsúlyozó szépirodalmi alkotások. Csoóri Sándor személyisége áthatja ezeknek a szövegeknek a világát. Nemcsak leír, ismerteti, bemutat, hanem eligazít, értelmez is. S nemcsak azért – miként a *Tudósítás...* zárásában írja –, hogy „az adott világban minél jobban tudjunk tájékozódni”. E humánus szándék mellett ott a személyes érdekelttség. „Ezt a könyvet, bármilyen furcsán hangzik is, kétségbeesésben írtam” – vallja meg Csoóri. A történelmi változások mellett „egy fiatalember közérzetéről” is szó van a könyvben. Egy önportrét is kapunk a társadalmi panoráma mellett. A személyes hozzáállás hangsúlyozása pedig a közlés értelmezett voltára irányítja a figyelmet. A toronyperspektíva jól mutatja a kerítések mögé való betekintésnek, a felszínen tapasztalt jelenségek elfedett jelentésének kutatási szándékát. A rejtett dolgok, a „titkok” megfejtésének esélye tárul ekképpen föl. Ugyanis a szemléltetett valóságdarab az idegen számára enigmatikusnak hathat. A felülről való rátekintés az értelmező pozíciója, aki a racionális összefüggések felvázolásával, valamint a mögöttes lelki-érzelmi tartalmak feltárásával racionális értelmet ad a történeteknek. Nem egy többé-kevésbé objektív kép megfestése kizárólag az irodalmi szociográfia célja, hanem egy faluról elszármazott, ám oda még mindig érzelmileg és a felelősségvállalás révén erkölcsileg kötődő, első generációs értelmiséginek a személyesség és közösség viszonyrendszerében megfogalmazódó egzisztenciális távlatú probléma-felvetésével és válszadásával is szembesülhetünk.

A *Tudósítás a toronyból* egyik fejezete az *Egy nap a szőlőben* címet viseli. Ebben a részben a szerző nem egyszerűen kérdezőként, tudósítóként, hanem szereplőként van jelen a történetben. Idős szülei szerény szőlőföldjüket fiuk nevére íratják: a mementőként maradt saját föld maradjon a családban – ez ad számukra némi biztonságérzetet és megnyugvást a fölfordult világban. Az eset kapcsán az író büntudatáról ad számot. Azoknak a parasztszármazékoknak a nevében szól, akik elhagyták szülőföldjüket, s nem kétkezi munkából élnek. Miért a büntudat? Nos, erre inkább csak következtetni lehet az írói megnyilatkozásokból, részletesen nincs kifejtve a válasz erre a kérdésre. A paraszti család nem egyszerűen vérségi kötelék, hanem gazdasági egység is. Sőt, meg lehet kockáztatni a kifejezést: eredendő, elsődleges kulturális közeg. Nemcsak érzelmi kötelék tartja

egyben – talán ez a legkevésbé –, hanem a kényszer is. A megélhetés kényszere és a mindennapi élet véd- és dacszövetsége a fenyegető külvilággal szemben. Fenntartása érdekében minden családtag munkájára és személyes azonosulására szükség volna. Ennek az életfenntartó közösségnek a személyes vágyakat és érdekeket követő elhagyása a cserbenhagyás érzetét keltheti a távozókban, s az árulás vádját ébresztheti föl a családtagok lelkében. A kétkezi munka becsülete így nyilvánvaló: hiszen létfeltétel.

Csoóri Sándor visszatérően szól a szegények alapvető magatartásáról, melyet a szorongás, az örökös készenlét, a gyanakvás és a védekezés határozott meg. Ez az alapállás a kiindulópontja cselekedeteiknek. A család csak óvott és konzervált, emlegeti föl saját élményét. „Az első megrendítő tanácsot Shakespeare-től kaptam”, írja. A szegénység tehát behatárolja az egyéni létet: egyetlen célja a túlélés feltételeinek a megteremtése. Anyagi források hiányában – és bizonyos mértékben ellenére is – a műveltség ad módot a kitörésre, a személyes önmegevalósításra, az élet tartalommal való feltöltésére. „Én, akiben a magántulajdon ősi és konok élménye már rég elhalványult” – veti papírra öntudatos vallomását az író és kényszer-szőlősgazda –, akinek – mint állítja – „szabadsága korlátlan”, már a műveltség bástyái mögül terjeszti a lelkek fölszabadításának programját. A megfogalmazás lelkesült naivitása akár megmosolyogtató lehet ma már, ám hű tükre a hirtelen társadalmi emelkedés, az önálló szellemi élményszerzés büszkeségérzésének. Önigazolás is ez, természetesen, a támadó bűntudat ellenében állítható érv. De a személyiségen belül dúló küzdelmen túl a külvilág számára is szól az üzenet. A falu szigorú szokásrendje és kegyetlen szája gátlásokkal terhelte meg lakói lelkét. Csoóri ez ellen is lázad, amikor azt állítja, hogy a hagyományos regula „már rég pozdorjává tört”. „Miért nem vesznek a mieink végre már erről is tudomást?” – szakad ki belőle a számonkérés. A szembeszégülés elszántságát azonban árnyalja az *Iszaposó* egyik fontos észrevétele hősei mentalitásáról: „élni csak úgy lehet, ha mások se vonják kétségbe életük értelmét”. A bűntudata ellen szegülő író éppen egy új minőségű közösségi létől reméli igazsága elfogadását és igazolását. Ám ez a magasabb rendű közösség még nincs készen a faluban. Ő sem lehet próféta saját hazájában.

Pedig szeretne az lenni. Új életformát és életfelfogást hirdet. Kitágult a világ, fokozatosan válik a mindennapi élet részévé a rádió, a film, a televízió. A gyerekek immár tanulhatnak, a tudás könyvekből elérhető. A zárt, sivár múltbeli világgal szemben más eszmények, más izgalmak hatnak. Radikális változás, hogy gyökeresen megváltozott az időfogalom. A munka gyorsabbá és kényelmesebbé vált a gépesítéssel, a termelékenység javulása anyagi ösztönző erőt hoz magával. Új minőség jelent meg a parasztság életében: a szabadidő. Biztosítani kell immár a faluban a művelődés, a szórakozás lehetőségét is. Csoóri Sándort az élet tartalmassága, értelemmel való felruházása érdekli mindenekelőtt. Az életet korábban döntő mértékben a kényszer szülte anyagiasság határozta meg. A kuporgatás, a szerzés vágya, a meglevőnek akár az irracionálisig elmenő védelme. A falu új rendje ebben a tekintetben gyarapodást hozott magával. Az

élet minőségi ugrásához azonban arra lenne szükség, bizonygatja a tudósító, hogy megváltozzon a gondolkodásmód is. A viszonylagos anyagi biztonság feleslegessé és értelmetlenné teszi a szüntelen túlélésre való koncentrációt. Eljött az ideje az érzelmi és szellemi élet kiteljesedésének, egyáltalán: a modern falusi individuumból megszületésének. A hagyományos életvezetés és életstratégia érvénytelenné vált az író szemében. Az ő példája is útmutató lehet az új élet-szemlélet számára. „A gondolatok és érzelmek áradása, cseréje nélkül szüntelen, halott az élet”, mondja. Csoóri műveivel egy szükségszerűnek látott társadalmi folyamat elősegítője, cselekvő részese kíván lenni. Többet akar, mint akkulturációt. Nemcsak idomulást, kényszerülést vár el a parasztságtól. Nem csupán arra számít, hogy belátva a dolgok változásának irányát, az emberek egyszerűen fejet hajtanak, és hozzáilleszkednek az új módihoz. Cselekvő, önkéntes részvétel szeretne elősegíteni az érvelés, a meggyőzés eszközével. Arra vár, hogy elfogadják a tételét: „a közösségben felszabadultabban, egészségesebben szellemben élhet az ember, mintha maga körében kapar”, s aggódik, ha értetlenséget, gyengeséget, önsorsrontó szembeszegülést tapasztal. Eszménye, a közösségben élő, öntudatos ember megszületése azonban azért jár hosszú vajúdással, mert a falu új gazdasági és társadalmi rendje nem szerves fejlődés, hanem hatalmi kényszer nyomására jött létre. A parasztság számára biztonságot és – ha korlátozottan is – bizonyos szabadságot jelentő magántulajdon elvétele, a téveszesítés direktívája természetesen ellenállást vált ki részükéről. Az új életformának azonban ez a „közösnek” ideologizált tulajdonforma a gazdasági és szociális fundamentuma. A meggyőzésre irányuló szándék gondja magától értetődő: nehéz valami mellett lelkesedést kelteni, ha a sérelem és az alárendeltség érzése tapad hozzá.

Érdemes megismételni: a ragaszkodás az egyéni létformához szabadságot is jelent a parasztság számára. A saját életszervezés, a döntés szabadságát, a kiszolgáltatottságtól való mentességet. Csoóri szembeállítja az egykori tulajdonosokat a pusztai népekkel, a majoriakkal, a napszámosokkal, a zsellérekkel, akiknek a faluba költözés, a kertes ház „életük végső kikötőjét”, a „szabadság ábrándképét” jelentette korábban. Ők azok, akik hamarabb „modernizálódtak”, szabadabban és természetesebben viselkedtek a megváltozott viszonyok között, mivel nem kötötte őket a mindenhatónak tekintett saját tulajdon megőrzésének az idegrendszerekbe évszázadokon át mélyen beépült ösztöne. Arra inkább csak vágyakoztak. Az új helyzetben „föls”, saját érdeket szolgáló munka helyett „élni és lélegezni akartak”. A falusiak azonban nehezebben akartak idomulni. Az író a józan „paraszti” ész nevében értetlenkedik: „A gazdasági érdekeiknél még mindig fontosabbak a régi előítéletek?” A múlt szociális szembenállása nem akar egy csapásra feledésbe merülni. A szegényparaszttok, a középparaszttok és nagyobb gazdák nem akarnak keveredni a volt pusztaiakkal, a cselédekkel és napszámosokkal. Nagy közöttük a szakadék, „mintha más emberfajtahoz tartoztak volna” – olvashatjuk. A közös élmények és emlékek hiánya, azaz a kulturális különbözőség akadályt állít még a gazdasági ésszerűség elé is. A falu és a pusztai népe tehát kulturálisan sem homogén. Ezért hát a józan belátást, a nyil-

vánvaló előny elfogadását elő kell segíteni, a történelem nagy „kiegyenlítő munkája” csak felülről jövő irányítással juthat el céljához. A státuskülönbség és a kulturális eltérés megszüntetésére irányuló akarat a gazdák részéről elutasításra talál, míg a pusztaiak, a volt nincstelenek az új életformának „gerinc-kihúzással” váltak részeivé. A konzerválási törekvés ebben az összefüggésben negatív szerepet kap, míg a mobilizációra való hajlam kétségtelen nyereség.

Egy vonatkozásban azonban Csoóri Sándor megengedőbb. A régi gazdák, a „hagyományőrzők” munkakultúrájára, ismereteire, emlékezetük megtartó erejére „még hosszú ideig szükség lesz”, szögezi le. Az „előre mozgás” írói ideálja akkor lehetne tökéletes, ha az egyéni és kiscsoportos formákban kialakult, progresszívnek, mert hasznosnak tekintett értékek megtalálnák helyüket egy új gazdasági-társadalmi modellben is. Ez nem történhet áldozatok nélkül, hiszen a függetlenség és az önellátás méltóságérzése volt a hordozójuk, s most erről kell lemondani. A hagyományos viselkedéssel, a látszat megőrzésével, a kép-mutatással, a rátartisággal, a formákhoz való csökönös ragaszkodással szemben a természetes és dicsérni való gátlástalanság kap helyeslést a nő-férfi viszonyban, a szerelemben, a fiatalokat jellemző testi és lelki szabadságvágy kiélésének igenlése magasodik föl az értékszembesítés pozitív oldalán. Radikálisan más erkölcs születik a magánéletben, de a közösségi formákban állandóság és változás érzékeny egyensúlya volna kívánatos.

Hangot kap a szövegekben egy az író rendszert mutató gondolatiságától elütő tartalom is. Ez az ősök misztikumra való fogékonysága, a jelenségek magyarázatának érzelmi, hangulati motiváltsága, a babonának a szerepe, a dolgok mögötti rejtélyes összefüggések megsejtése. Jellegzetes megjelenési formája például az animizmus, melyet maga a tudósító vall magáénak: „hiszem [...], hogy a tárgyakkal is van lelkük” – veti papírra töredelmesen. Ide tartozik a család hite az álmokban. S valóban: a világ zaklatottabbá válásával szürreálisabbá, balladává váltak az álmok is. Csoóri Sándor későbbi versei és esszéi bizonyítják, hogy ezek a formális logika szabályai közé nem illeszthető, a tudományos világképbe nem illő tudati tartalmak mennyire fontosak, mi több nélkülözhetetlenek a közösségi azonosságtudat újraértelmezéséhez.

A szerző szerint az emberi élet mindenkori evidens kötelessége, hogy lépést tartson az idővel. Ha elméleti elvonatkoztatásban közelítünk a felvetéshez, arra a megállapításra jutunk, hogy az erkölcsösség újradefiniálása azért válik elodázhatatlanná, mert a régihez való dogmatikus ragaszkodás az időből való kiesést hozza magával. Ez Csoórinál akár bűnként is tételezhető. A vétkezők másik csoportja a hagyománnyal és a lélektannal nem törődő politikai vezetők közül áll. A bűnösök helyett azonban mások bűnhődnek: a kényszerűen a közösbbe adott állatok, a feladatukat vesztő lovak vagy a tradicionális apai tekintély hatása alól elmenekülni, saját sorsát alakítani nem képes fiatal lány. Az áldozat, a bűn hatása elszenvedőjének sorsa a halál, hiszen a következmények kiragadják őt a létezés jelen idejéből. Az erkölcs mibenlétének az aktualitáshoz való igazítása végső soron ahhoz a meggyőződéshez vezet el, hogy a moralitás mibenléte

referenciális természetű, plasztikus fogalom. De alakulásában mégis hordozza magában az ősi tapasztalatokat és rendet. Tehát az erkölcsösség a fiatal Csoóri Sándor számára nem relativitás, ellenben az eredendően az emberi léthez tartozó, természetes hajlamok és ösztönzések elfogadását, a felhalmozott tapasztalatok őrzését és a változni tudás képességét jelenti.

Az erkölcstelenség példája a lovak esete. Ezek az állatok a régi élet szimbólumai, feleslegessé válásuk a változó paraszti élet kifejezője. Drámájuk, sorsukra hagyásuk, értelmetlen elpusztításuk ambivalensé teszi az átalakulás írói értelmezését. A téves kicscsikóinak mártírúma – az új berendezkedéssel szembeni, az irányítói döntéssel dacoló létezésük, majd zavarodott, kétségbeesett agyonverésük – az áldozathozatalnak a kultúra archaikus mélyéből eredő egzisztenciális drámáját jeleníti meg. „A két csikónak kellett elpusztulnia ahhoz, hogy az átváltás megrendítően nehéz korszakában, egy alakuló közösségen belül, vezetők és vezetettek, mélyebben megértsék, mi történik velük?” – kérdezi Csoóri. S mivel az ártatlan áldozatiság jól ismert kifejezőeszközhöz folyamodik, érzelmi kötődést teremt a pusztulókkal. A kegyetlen sorsszerűséget is érzékelteti, amikor azt írja, hogy a történelem nem ad felmentést, ami elébe áll a fejlődésnek, részvét nélkül félresodorja. A megítélés összetett: a változás iránya jó, viszont folyamata tele van rossz eseményekkel. Ebben a történelmi fejlődésívben kerülnek szóba az ötvenes évek „botrányos parasztpolitikájának, a padlássöprések, a beszolgáltatások példái. A fátumszerűség kifejezése is felismerhető a falusi vezetők tevékenysége mérlegének megvonásában, akik bár sokszor hibáztak és alkalmatlanságukat is többször bizonyították, mégis a kor áldozatai voltak. Bűneik alóli felszabadulásuk a lélek aprólékos munkájával volna lehetséges, ugyanis felszabadulni csak egyéenként lehet – vési kőbe a tudósító.

Az egyéni kiteljesedés folyamatának van egy lényegi sajátossága. A paraszti életnek a XX. század közepén történt metamorfózisa önmaga ellen irányult. Maga a gazdasági, társadalmi és kulturális státus válsága ez: „aki tanult valamit, az már nem paraszt többé” – idézhető az alátámasztás a *Tudósítás...-ból*. Az életformaváltás egyben kulturális töréspont is: a hagyományos paraszti lét mint életminőség bukik el a korszerűség próbáján. S ez nem csak a külső, erőszakos befolyásolás számlájára írható. Hasonló erővel hat benne az alacsony társadalmi helyzettel járó, nehéz fizikai munkától való megszabadulás szándéka és a régítől elvállló, megváltozott eszményeket követő önmegvalósítás akadályainak a lebontása is. Ennek az önfelszámolási folyamatnak érzelmi és tudati konfliktusát Csoóri Sándor az *Iszapesőben* általános létfilozófiai töprengéssé emeli.

A kötet központi figurája nem az áldozat lány, hanem a végzetének okozója: az apa, Magos Mihály. Ő nem lépett be a szövetkezetbe, 800 négyszögöl tanyáját igazi végvárrá alakította. Családját saját tekintélye alá szorítva, a konvenciókhoz, a régi rendhez rögeszmésen ragaszkodva áll ellen végzetének. „Meggövültek benne az értékek”, írja róla a szerző. Kényszeres szabadságának a munka becsülete a neve. Egyéni igazságán kívül nem ismer el más igazságot. Hajlíthatatlan, konok ember. Saját anyját is fölpofozta, ha vétett az íratlan törvény ellen.

Lánya halála sem érinti meg érzelmileg, inkább indulatai vannak. Saját világrendjében nem érthető öngyilkos tette, természetellenes cselekedet, árulás. S mivel értelmezhetetlen, földöntúli csalásnak tűnt: fátumnak, a sors felfoghatatlan csapásának. Magos Mihály különbnek érzi magát környezeténél. Tiszta a lelkiismerete. Csoóri csupa ideg, csupa láng parasztnak látja: „Szorongva nézek rá: örült”. Olyan, mint egy szophoklészi hős vagy racionalista filozófus, csak a saját törvényeit veszi tudomásul.

Figurája jelképes: ő az utolsó paraszt. Egy haldokló világrend megtestesítője. Ebben a vonatkozásában irodalmi személyiség. Az író az erkölcs és a szabadság értékeinek ütköztetésével egy pillanatra megemeli alakját. Ahogyan Görömbei András írta Csoóri-monográfiájában: archaikus, móríci típusként kap szerepet. Elementáris szabadságvágy dolgozik benne: „ha tehetném, világcsavargó volnék a legszívesebben”; „De ha az utolsó parasztnak kell lennem, hát az leszek” – közli az íróval. Éppen a függetlenséghez való ragaszkodás teremti meg a kényszert. A csavargó léte, a teljes felelőtlenség valós és az önrendelkezés illuzórikus állapota helyett a verejtékes munka és az igazságát kétségbe esetten kereső önvédelem az osztályrésze. Drámai konfliktusa, szabadságának paradoxona abban áll, hogy egy örökölt világrendhez ragaszkodva, mely szabadságának biztosítója, mások szabadságát sérti meg, zsarnokká válik. A változás ellen szegülve önmagát és környezetét zárja börtönbe. Mindamellet Magos Mária saját maga áldozata is, mert nincs ereje kiküzdeni önállóságát, ugyanakkor a régi erkölcs érték-hordozója: a női ártatlanság megjelenítője. „Hiszen szüzessége már nemcsak teste tisztaságát védte, hanem egy világrendet is; a kereszténység abroncsaival körülvett családi egységet; apja magánparaszti világát, amely, hogy tovább dacolhasson a külvilággal, az ő becsületére is támaszkodott.” „Inkább züllött volna el”, mintsem hogy meghaljon, mondja ki ítéletét az oknyomozó elbeszélő.

A konvenció és az író vitázik itt már egymással. Csoóri azt írja: „az erkölcs addig segíti az embert, amíg legyőzésére ingerli”. Irodalmi példára hivatkozik, Móríci Zsigmondra, aki szerint a műveltség csúcán nincs morál. A műveltség alatt nincs igazi szabadság, igazi döntési lehetőség, toldja meg a szentenciát saját bölcsességével. A gondolati konklúzióval az író nem segíti elő az esztétikai hatás megszületését. A kirajzolódó drámai szituációt lerombolja, s egy meghaladandó magatartásforma illusztrációjává egyszerűsíti. A *Halálra táncoltatott lány* képzettársítása is a történet lefokozását eredményezi. Míg a balladai hős nő „szép, merev teste olyan, mintha kőből volna és holdfényből”, addig „Mária holtában csupa iszap volt”. Magos Mária nem hívja ki maga ellen a sorsot, inkább elmenekül előle – nem magasztosul balladaivá. A szerző halálának lehetséges lelki indítékeként a teljes elszemélytelenedést feltételezi. A régi paraszti rend tehát személyiségellenes ebben a beállításban; káros, mert a kornak megfelelő kollektív tudat már a művelt, vagyis szabad individuumok együttműködésére épül – legalábbis az író ideálképében.

Maga a történet anakronisztikusnak minősül tehát. Az író legyőzi tárgyát: annak nincs önértéke, szemléltető eszköz csupán a változás szükségességének,

az új magasabb rendűségének az igazolásához. Áruzkodó dokumentumok viszont az elemzett művek a parasztszármazék Csoóri Sándor szellemi útkeresésének megértéséhez. A származás visszahúzóknak érzett, lekötöző láncaitól való szabadulás akarata vezeti tollát ekkoriban. A parasztiúrból e műveken keresztül lesz értelmiségivé: immár kívülről, magasabb összefüggésekből letekintve látja magát. Saját önteremtő programja párhuzamos a történelmi változással. Csoóri mintha azt sugallná: a réginek el kell tűnnie, hogy megszülethessen az új. A legfontosabb értéke ebben az időben az egyéni szabadság. Az önfelszabadítás folyamata az író későbbi munkáiban a kollektív tudat mélységeinek feltárásával, az egyén és közösség kölcsönös kulturális egymásrataltságának megértésével gazdagabbá válik, s hoz majd létre magasrendű esztétikai értékeket. Csoóri Sándor a *Tudósítás a toronyból*, illetve az *Iszapcső* című könyveinek témaválasztásán túl alkotói önmegjelenítésével mond lényegit a parasztság XX. századi sorsáról.

Kondor Béla: Készülődés a forradalomra. Jelenetek Dózsa György idejéből (rézkarc, 1956)